

Partiumi és kárpátaljai református lelkészek önéletírásai 1942-ből

Az első világháború után a magyarság ama része számára, amely az új határok között az anyaországtól elszakadva kisebbségi létbe kényszerült, az egyházaknak, a lelkészeknek meghatározó szerepük volt a nemzeti azonosságtudat megőrzésében. Jelen írásomban a két világháború között a Partiumban* és Kárpátalján szolgáló magyar református lelkészek önéletírásai alapján próbálom meg alátámasztani a fenti állítást.

A terület reformátusságának jellemző vonása, hogy a szórványosodás kevésbé érintette a nevezett korszakban a partiumi (főként a bihari és szatmári), illetve a Csehszlovákiához került kárpátaljai (ugocsbai és beregi) tömbmagyarságot. Ugyanakkor itt is elmondható, amit a szórvány vonatkozásában gyakran emlegetünk, hogy a nemzeti identitás első számú bázisa az egyház volt. A mindenkori, totális befolyásra törekvő államhatalmak jól tudták s tudják, hogy befolyásuk biztosításának egyik legfőbb feltétele a közösségi kohéziós erők gyengítése, esetleg felszámolása. A fent említett földrajzi területen a református lelkészekre éppen ezért kiemelt felelősség hárult, akik ennek általában igyekeztek eleget tenni. Szép tanúsága ennek az a reánk maradt forráscsoport, amely önéletírásaikat őrizte meg a Tiszántúli Református Egyházkerület debreceni levéltárában. Az emlékirat, önéletírás, napló sajátos műfaj, valahol irodalom és történelem határán, azonban nagy jelentőségű az alig művelt vallásszociológia és szociográfia szempontjából. Felbecsülhetetlen érték a nemzet önismerete, önbecsülése végett, és ugyanez igaz egy kisebb közösségre, jelen esetben a református lelkésztársadalomra is. Ez a gyűjtemény lelkészeink emlékezetét őrzi meg az utókor számára. Református kánonaink az egyház hét hivatala közül az első helyre a prédikátorokat állították, akik „tanítói és vezetői a népnek”. Az egyháztörténészek ezt a felfogást Méliusz Juhász Pétertől eredeztetik; őszerinte „a lelkipásztorok csillagok, a világ világossága, a föld

* A Partium (Részek) kifejezést a Magyar Királyság Mohácsot követő három részre szakadása után azokra a kelet-magyarországi vármegyékre használták, melyek az erdélyi fejedelmek uralma alá kerültek, de nem tartoztak a történeti Erdélyhez. A mai szóhasználatban – a történeti Erdélytől megkülönböztetve – Románia nyugati területeit értjük rajta: Máramaros, Szilágy, Szatmár, Bihar, Arad megyéket.

sava”, mert „nem a juhok a pásztort, hanem a pásztor tereli a juhokat”. A prédikátort azonban soha nem azonosították az egyházzal, mert nem áll a gyülekezet felett, annak csak kiemelkedő tevékenységre hivatott tagja. A hitélet ápolása és az iskolaügy terén a vezetés az ő kezében van, személye tehát szorosan kötődik az eklézsiához, nála nélkül az csonka maradna. Ez a küldetéses hit érződik újra meg újra a lelkészi önéletrajzokból is. Az önéletírások tanulmányozása az általános vallástudomány eszközének is tekinthető. Az *Erdélyi emlékirók* szerzője, Kemény Katalin szerint az önéletírás, emlékirat szükségszerűen vallási műfaj, ugyanis „a megörökítés vágya lehet lelki szükség, amely [...] egyszerűen abból a törekvésből születik meg, hogy az író saját élményeit jobban és tovább tudja szemlélni, ha azokat megfogalmazott, végleges alakba rögzíti [...]. Az önmagába merülésnek következménye a lelkiismeretvizsgálat és ennek kifejeződése a vallásosság”. (Kemény 1932, 180–181)

A Tiszántúli Református Egyházkerületi és Kollégiumi Levéltár I. 8. d) jelzetű állaga tartalmazza tehát azt a lelkípásztori személyi adattárat, melynek kialakítását Soós Béla, a kiváló egyháztörténész professzor, valamint 1938–45 között az egyházkerület levéltárnoka kezdeményezte. 1941-ben tett javaslatot olyan adattár kialakítására, amely a tiszántúli egyházkerületben élt és élő valamennyi lelkész, lelkészjellegű egyén, lelkészi családtag lehetőség szerinti pontos adatait tartalmazza. A 6712/1941. számú püspöki körlevél (Révész Imre aláírásával) elrendelte az anyakönyvekben feljegyzett adatok kigyűjtését, s mivel ezek sokszor szűkszavúak, kérte, hogy az anyaggyűjtést végző lelkész, amennyiben ezt hajlama és kedve megengedi, részletes önéletírással gazdagítsa az adattárat. Az összegyűjtött anyagot az egyházkerület levéltárának kellett megküldeni. Kárpátalja 1938/39-es, illetve Észak-Erdély 1940-es visszacsatolása után az egyházkerület gyülekezeteinek száma öröndetes módon jelentősen megszaporodott, Soós Béla munkájának java részét 1942-ben a beérkezett iratok rendezése, a záros határidőre be nem érkezettek újra és újra történő megkérése tette ki. Ugyanebben az esztendőben a kezdeményezés országos akcióvá nőtte ki magát, nem minden előzmény nélkül. Már az 1930-as években Csikesz Sándor debreceni teológiai professzor kezdeményezésére, Szinnyei József munkáját például véve elindult egy egyházi onomasztikon kialakítása a magyar református egyház teljes területén. Elsősorban mégis Soós Bélának köszönhető, hogy a Református Egyetemes Konvent elnökségi tanácsának 1943/10. számú határozata alapján az akkori Magyarország területén működő valamennyi református gyülekezet számára kötelezővé tették egyházkerületeik püspökei az adatszolgáltatást. A Dunántúli, Dunamelléki, Tiszáninneni, Tiszántúli és Erdélyi Református Egyházkerületek espereseinek az összegyűjtött anyagot továbbra is Debrecenbe kellett továbbítaniuk. A visszacsatolt területeket is magában foglaló Magyarországi Református Egyházban történt adatgyűjtés során a Székelyföldtől az

osztrák határvidékig, az Őrségig az éppen szolgálatban lévő lelkipásztorok mellett, hogy megírták saját önéletrajzukat, kiírtak az anyakönyvekből minden, korábban a gyülekezetben szolgált lelkipásztorra vonatkozó adatot. Nem csupán adatokat, tehát házastársak és gyermekek neveit, szolgálati helyeket, hanem az anyakönyvekben található bejegyzéseket is, úgy, ahogyan azt Soós Béla elképzelte.

Manapság nehéz vizsgálni ezeket az életírásokat, életrajztöredékeket az adott szerző mindennapjainak, gazdasági, szociális vagy éppen mentális körülményeinek ismerete nélkül, csupán a műfajra koncentrálni. Az emlékhagyó viselkedését irányító normák, erkölcsi vagy vallási meggyőződések vizsgálata csak tágabb értelemben sorolható a társadalomtörténet keretei közé. Amit leír, hiába tűnik folyamatos történetnek, mégis inkább egy adott állapot rögzítése, sorait a kései olvasó ruházza fel történeti jelentőséggel és értelmezi a későbbi események fényében. Az életírás szerzője, akármilyen nagy kort is fog át, éppúgy pillanatsfelvételt ad számunkra, mint például az egy-egy jelesebb eseményt az anyakönyv üres oldalaira feljegyző lelkipásztor. Bár Soós Bélához nem érkezett be minden gyülekezetből a kért adatsor, és arról is tudunk, hogy már a háborús viszonyok miatt nem tudták azokat továbbküldeni az esperesi hivatalokból (Nagyváradon, Kolozsváron is őriznek nem továbbított iratanyagot), mégis hatalmas, 39 levéltári doboznyi iratból álló adattár áll a kutatók rendelkezésére Debrecenben, az egyházkerületi levéltárban. Noha nem volt kötelező a lelkészek számára az anyakönyvi adatokat önéletrajssal is kiegészíteni, ezt mégis sokan megtették. Hadd mutassak be ezekből néhányat, méghozzá az 1938-ban, majd 1940-ben visszacsatolt kárpátaljai és partiumi egyházközségek lelkészeinek tollából. Különböző terjedelmű önéletrajzok ezek, de szerzőiknek köszönhetően hű képet kapunk egykori református lelkészeink cseh vagy román hatalom alatti helytállásáról. Ahogy Toldy György írta Beregből, a benei gyülekezetből:

„Itt viharzott át felettünk a Károlyi féle forradalom, a kommunizmus [sic!] a maga borzalmaival, a cseh és román megszállás [...] ma Istennek hála megérve a felszabadulást [...] hitttel várjuk reményeink teljes valóra válását.”

Ne feledjük, pillanatsfelvételek ezek, melyeknek egyháztörténeti jelentőséget mi, mai olvasók adunk. A lelkészek még a történelmi Magyarországon születtek, nevelkedtek, tanultak, kaptak teológiai diplomát (leggyakrabban Debrecenben és Sárospatakon), a határ változását mindig is ideiglenesnek érezték, kapcsolatuk az anyaországgal töretlen maradt, ugyanígy reményük is, hogy azok a települések, ahol szolgálnak, egyszer újra az anyaország részévé válhatnak.

Álljon itt egyik példaként a Mezőkaszonyban élő Angyal Viktor életútja, aki Szentlőrincen, Baranya vármegyében született 1886-ban. Elemi és középiskoláit Márama-

rosban végezte, majd a debreceni teológiai akadémiára került, annak elvégzése után Tivadarban, majd Macsolán lelkészkedett, Bereg vármegyében. A továbbiakról így ír:

„Macsoláról a kisbégányi (Bereg vm) gyülekezet egyhangú elválasztása folytán 1917. márc. 19-én Kisbégányba költöztem feleségemmel s már 3 gyermekünkkel együtt. Itteni szolgálatom ideje alatt a cseh uralom éveiben a cseh állampolgárságom hiánya miatt sok nélkülözésben volt részem, nem csak állami kongruát nem folyósítottak a cseh-kongruatörvény életbe léptetésétől, hanem gyermekeimet sem taníttathattam gimnáziumban, legfeljebb polgári iskolában. Végre nagy nehezen 1931. nov. 18-án kapott állampolgárság birtokában csak mint kezdőnek adtak kongruát korpótlékok nélkül s 1934. nov. 1-én a volt csehszlovák uralom ungvári országos hivatalának 61.097/III. 4ai 1934. sz. határozatával nyugdíjaztattam. Sajnos csupán egy néhány év beszámításával folyósították nyugdíjamat, sőt még a pengőre átszámítva havi 92 P 85 fillér nyugdíjamból is könyörtelenül levonták a kongrua-törvény előtt előleg címen utalványozott összegeket – úgy hogy nagyon sokat nélkülöztem 6 tagu családommal. 1935. jan. 15-én beköltöztünk Beregszászba, de itt sem javult az anyagi helyzetem, míg végre meg nem történt az olyan nagyon várt felszabadulásunk az idegen uralom alól. A gyorsan beszerzett s nagy részben már kéznél volt irataim alapján a m. kir. vallás- és közoktatásügyi Miniszter Úr a Főtiszteletű és Nagyméltóságú Konventi Elnökség előterjesztésére 12290-1940-II. ü. v. sz. intézkedésével a lehetőség keretein belül havi 162 P 33 fillérben állapította meg havi nyugdíjamat. [...] Beregszászból kijöttünk lakni Mezőkaszonyba: 1941. évi szept. hó 20-án, s azóta itt várom az egyes ember, a népek s nemzetek sorsának intézője, a bölcs gondviselő rendelésén megnyugvó hitteljes lélekkel a boldog békességet!”

Az egyik legterjedelmesebb és legtöbbet mondó önéletírás Bácsy Gyulától származik, akit leginkább a Gömörben lévő beretkei árvaház alapítójaként ismernek és emlegetnek ma is. Ahogy Kathona László írta legutóbb: „Kárpátalja egy kis falujából érkeztek. Rendkívüli ember volt. Gyöngye testű, de erős akarattal, hittel megáldva. Tervezni, alkotni tudott. Fáradtságot, akadályt nem ismert tervének végrehajtásában. Mozgékonyasága és rábeszélőképessége páratlan volt. Hogy fiatal éveiben előkelő körökben forgolódott, meglátszott a beszédén, modorán, egész viselkedésén. Mindenhol kitűnt éles elméjével. Egyházi beszédei, előadásai, hozzászólásai, vitái megkapóak voltak. Unalmas sohasem volt. Hallgatóit le tudta bilincselni. Sokan félreértették. Pedig nem volt igazuk. Mindig halálosan komoly dolgok rejtőztek nála a sokszor humorosnak látszó külszín alatt. Mint minden aktív embernek, neki is voltak ellenségei. De sokkal többen voltak azok, akik őt megértették, megbecsülték, tisztelettel és szeretettel szívükbe zárták. Soha nem lett volna árvaház, új iskola nélküle Beretkén.” (Kathona

2001) Bácsy Gyula Gyomán született és nőtt fel, a lelkészi pályát református pap keresztapja példája alapján választotta, ahogy írja:

„Az én ambícióm azonban attól kezdve, hogy gondolkozni tudtam, az volt, hogy pap legyek. Lábszomszédok voltunk a nagy nevű Garzó Gyula gyomai lelképásztorral, aki keresztapám is volt, és akinek tartalmas hosszú prédikációi alatt, amelyet családkunk legkisebb tagjának is minden vasárnap meg kellett hallgatni, bizony sokszor elaludtam, de ez a körülmény a keresztapám iránt való szeretetet nem csökkentette.”

A teológiát Bácsy Budapesten és Kolozsváron végezte, az oktatással kezdetben elégedetlen volt. Jóllehet kálvinista, bibliás légkörben nőtt fel, ahogy maga vallja: az élő Krisztust nem ismerte, vele személyes összeköttetése nem volt. Itt élte át élete legnagyobb fordulópontját. Barátságba került Biberauer Richárdal. Vele Budapesten is együtt hallgatta a teológiát, de most együtt is laktak. Közvetlenül tapasztalhatta meg Biberauer határozott, de alázatos hitét, ettől kezdve nem becsületből, hanem kiválasztottsága és elhivatása mélységes átérzésével futotta a lelkészi pályát. Kalotaszegen, Mérán lelkészkedett, itteni munkájáról is rendkívül színesen fogalmaz:

„Méra Kolozsvártól 12 km. távolságra fekszik, a szent Erzsébet aggház nagy kiterjedésű lombos erdője alatt. Népe kizáróan földműves és szarvasmarha tenyésztő nép. Határa nem nagy, de ennek dacára vagyonos a nép, már t.i. az erdélyi fogalmak szerint. Ami úgy magyarázható, hogy élelmes és rendkívül munkás. Akkor minden vonatkozásban nagyon züllöt volt. A vármegye börtönével gyakori és élénk összeköttetésben állott. Az egyház anyagi viszonyai ziláltak voltak. Temploma, iskolája, paplakja rongyos. A hívek részegesek, verekedők. Külömben elődöm is annyira részeges volt, hogy a hívek szekerekre rakták butorostól, kihordták a falu végére, csak csendő fedezettel tudták visszahelyezni. A józanabb rész, több mint 40 család, a református egyházból kivált, baptistává lett és imaházat épített. Szokásban volt náluk a leány lopás és próbaházasság. Addig a legény nem kötött törvényes házasságot a lánnyal, amíg alaposan ki nem próbálta. Amikor közjük mentem, 17 fiatalot találtam vadházasságban. Polgári vonatkozásban is sok volt a baj. Község és urbéres közönség nyomasztó adósságokkal, adó hátralékokkal küzdött. Legelője nem volt és a szivéhez nőtt szarvasmarha tenyésztést nem tudta fejleszteni. Leleményessége, munkássága és szorgalma mellett volt még egy nagy kincse: a lánya. Minden mérai lány olyan ragyogóan szép volt, mint Isten angyala. Amikor pártásan a templomban ültek, úgy sugároztak, hogy nem mertem rájuk nézni, mert attól féltem, hogy elakadok a beszédbe.”

Élete során szolgált Mérán (1898–1905), a szintén erdélyi, mezőségi Válaszúton (1905–1912), a bihari Hegyközpályiban (1912–1916), majd Budapesten (1917–1920), itt a Bethesda diakonissza kórház lelkésze volt. Tisza István miniszterelnökkel közvetlen, személyes kapcsolatban állt, leírja meggyilkolásának körülményeit is:

„A tragédia napján már reggel hírül hozták nekünk, hogy Tiszát meg akarják ölni. A városligeti örömmámor, a kétes existenciák szokatlan hullámzása, a lövöldözések stb. valószínűvé tették a fenyegető merénylet hírét. Bizalmasan arról gondolkoztunk Biberauerrel, mimódon lehetne Tiszát megmenteni. Az én első gondolatom az volt, rejtjük el a Bethesdában. Biberauer azt vetette ez ellen: »és ki lesz a felelős, ha kitudódik és a Bethesdában kő kövön nem marad?« A másik gondolatom: lopjuk ki a városból. Ha kívül lesz Pesten, mentve van. Erre azt mondta Richárd: ezt tanácskozzuk meg Istennel. Ebéd után intett és azt mondta: cselekedj, ahogy a legjobbnak látod, de légy nagyon óvatos. A Hermina uton nem mehettem be Tiszáékhoz. Az nagyon feltűnt volna. Kifeszítettem a kerítés deszkát és d.u. 1–2 óra közt a Balázs főispán kertjén keresztül a Roheimer villába lopóztam. Tisza ott lakott, tőlünk a harmadik házban. A kertben senki sem volt. Nem volt senki sem a ház körül, sem az előszobában. Amikor kopogtatás után a nagyszobába benyitottam, szemben találtam magam Tiszával. Bemutatkozásra nem volt szükség, mert régebben ismert. Azonnal a dologra tértem: Kegyelmes uram tudja-e, hogy merénylet készül ellene? »Tudom«, volt a rövid válasz. Mi szeretnénk kegyelmes uramat kilopni ebből a megbojduzott városból. Tisza arcán alig észrevehető mosoly futott át és kérdéssel felelt: »Hisz-e nagytiszteletű ur a predestinációban?« Hiszek, válaszoltam s aztán kezdtem volna magyarázni: de kegyelmes uram a predestináció nem azt jelenti, hogy ha veszedelem elől menekülhetünk, ne meneküljünk, Tisza azonban azt mondta: »most ne bocsátkozzunk dogmatikai vitába. Soha semmi veszedelem elől nem futottam meg, nem futok meg most sem.« Kezet nyujtott, én éreztem, hogy elmehetek, tehát észrevétlenül, ahogy jöttem, ugyanott vissza is mentem. Délután öt óra tájban megszólalt a telefon, Tiszáékhoz orvost és diakonisszát kértek. Mi már sejtettük, hogy a tragédia megtörtént. Mélyen megindulva, hallgatva néztünk egymásra. Megtettük, amit tehettünk, Isten pedig megengedte, amit megengedni akart.»

Bácsyt Budapestről a Csehszlovákiához csatolt ugocsai Feketepatakra hívták, ő a kisebbségi létet vállalva itt szolgált 1920 és 1925 között. Ezt követően három évet a Munkács melletti Újdávidházán lelkészkedett, innen ment Beretkére 1928-ban: *„A beretkei magas sziklán állott a paplak, derékig érő tövisek között, onnan néztem, hogy mit szándékozik velem tenni az Isten. Állampolgárságom kongruám nem volt...”* Egy rossz állapotban lévő kastélyt (Tornallyai-kastély) szerzett meg, kapott ajándékba, majd

újított fel az árvaház céljára, mellé új iskolát is épített 1929-ben. Ebben az évben érkezett az első árva Kárpátaljáról, az árvaház létszáma 30–35 fő körül volt. Az árvák adományokból éltek, a nagyobbak maguk is hozzájárultak fenntartásukhoz: a kertben zöldséget termeltek, továbbá az árvaház imádságos, énekes, vallásos könyveket, füzeteket árult, ennek a hasznából 21 katasztrális hold szántó- és rétbirtokot vásárolt, s ezt kiadta bérbe. Bácsy Gyula 1935-ben visszatért Beretkéről Kárpátaljára, Munkácsra, hogy ott is alapítson egy árvaházat. Önéletírása 1942-ben keletkezett, az árvaház sorsa ekkorra még nem dőlt el. Életrajzát így zárja le:

„[M]ost mint nyugdíjazott lelkipásztor Munkácson élek a Thököly u. 81 szám alatti bérelt házban. Etetem a tyukokat, segíték a feleségemnek, kertészkedem és halászom. Az életemből csak egy öröm hiányzik: az igehirdetés öröme. A szívem most is nagyon gyenge, de tekintettel 70 éves életkoromra, elég egészséges vagyok és ha nekidőlök, még mindig tudok dolgozni, amint a mellékelt ábra mutatja. El elgondolkozom, érdemes volt e ezt a küzdelmes életet leélni. Aztán újra meg újra megállapítom, hogy igen! Ha Isten jogosan büntetett is bűneim miatt, segített is kegyelmesen, hogy az Ő határtalan szeretetét nagyon sok szegény lélekkel megéreztetessem és az Ő szent országát állandóan, minden erőmmel építhessem. Legyen áldott az Ő szent neve mindazért, amit bennem és rajtam keresztül elvégezett.”

A lelkészek közül többen szenvedtek üldözést, börtönbüntetést a csehszlovák vagy román hatóságoktól. Balla István macsolai (Bereg vármegyei) lelkipásztor írja:

„A cseh megszállás ideje alatt tanusított magatartásomért, többször letartóztattak, 1938-ban pedig börtönbe zártak s csak a felszabaduláskor menekültem meg. Öfömlétséga a Kormányzó Ur a nemzetvédelmi keresztet adományozta nékem.”

Cs. Nagy Dániel Ottományban (Szatmár vármegye) szolgált:

„Népemért s magyarságomért való munkámért a román hatóságok üldözöbe fogtak. A csendőrség csikorgó hideg téli időben elhurcolt Zilahra s a csendőrség börtönébe zárt. Rövidesen szabadultam ugyan, de újból perbe fogtak, amiért templomunkban az általuk követett hivatalos ünnepeken a román himnuszt románul nem énekeltek s amiért dec. 1-én Erdélynek Romániához csatolásának évfordulóján a hatóság követelésére sem tartottam hálaadó istentiszteletet. A zilahi törvényszék 6 hónapra ítelt, a váradi tábla ezt 5.000 Lei pénzbírságra változtatta, ezt be is hajtották rajtam. A bukaresti semmitőszék a törvényszék ítéletét hagyta jóvá, de mire végrehajtották volna, – felszabadultunk. A román megszállás utolsó két évében 6 ízben hurcoltak hadbírósgá elé. A bírósgokkal és ügyvédi költségekkel leszegényítve, összetörve,

fáradt lélekkel értem meg, hogy ismét magyar hazában élhetek s most már nyugodtan s akadálytalanul folytathatom gyülekezetemért s népemért való munkálkodásomat. Isten mindedig megtartott, annyi veszedelem között, bizonyára célja volt velem s életem hátralevő része az Ő céljainak s hívatásomnak boldog szolgálata.”

Dajka István Érolasi lelkésze személyes tapasztalatai a visszacsatolással kapcsolatban szokatlanok, de tanulságosak:

„22 évig tartó oláh uralom alatt sok nélkülözés, megaláztatás, meghurcoltatás, 3 napi börtön elszenvedés után jól esett a magyarok jövetele, de a velők jött társadalmi osztálygögg, elkülönülés, merev bürokratia sok csalódást okozott és sokszor feljajdulok: mi lesz ennek a vége? Kimondom: mást vártunk. A 22 évi oláh uralom alatt tartotta bennünk a lelket, a hitet a mi igazi Püspökatyánk Sulyok István. Áldja meg az Isten életében, holtában.”

Horváth Viktor Érmihályfalva segédlelkésze szintén börtönbüntetést szenvedett el. Érmihályfalván nyert alkalmazást mint segédlelkész, a Királyhágómelléki Egyházkerületben, mely 1940-ben megszűnt, illetve egyházközségei és egyházmegyéi ekkor újból a Tiszántúli Református Egyházkerület részévé váltak.

„Itt a volt trianoni határmentén a megszálló román hatóságok Hazámnak tett szolgálataimért letartóztattak és 1939. október 21-től december 21-ig a kolozsvári katonai börtönben voltam, amikor román állampolgárságomtól megfosztva száműztek és több lelkész társammal együtt átadtak Magyarországnak. A Csonka Ország területén 1940. február 1-től szeptember 20-ig a pécsi egyházközségben nyertem alkalmazást mint segédlelkész, majd a bécsi döntés után visszatértem előbbi szolgálati helyemre, Érmihályfalvára.”

Korláth Gyula a beregi Fornoson más lelkészekhez hasonlóan a megszállás alatt magyar kulturális, irodalmi és történeti népnevelő előadásokat rendezett.

„A felszabadításunkat jelentő bécsi döntés előtt a kihirdetett statárium ellenére feleségemmel, legbizalmasabb embereinkkel, napokon át elrejtettünk, élelmeztünk – nemcsak szabadságunkat, hanem életünket is veszélyeztetve – a betört, felszabadításunkat előkészítő »Rongyos« vitézeket. – Amikor ezt a csehek megtudták, előbb engem, majd a feleségemet, letartóztattak, Ungvárra szállítottak, a cseh hadbíróság rendelkezésére adva, az ungvári cseh államügyészség fogházába börtönöztek be bennünket. Később megtörtént az 1938. november 2-ik-i bécsi döntés s november 3-án a börtönből a többi magyar letartóztatottakkal kiengedtek. A cseh megszállás alatti

magyar magatartásunkért, magyar munkavégzésünkért, a Kormányzó Úr mind feleségemet, mind engemet, a Nemzetvédelmi Kereszttel tüntetett ki.”

Oláh Sándor a nagybányai egyházmegyében, Szamoskrassón fogyasztási szövetkezetet létesített és vezetett, emellett kiépítette és irányította a hitelszövetkezetet is. Harmadik tanerőt szervezett, templomot renováltatott, birtokparcellázást végzett a magyar és református lakosok javára, egyháztársadalmi és belmissziói munkákat vezetett be.

„A román megszállás ideje alatt a magyar párt életében, a vármegyei vezetőségben teljesítettem fontos megbízásokat, a magyar párt képviselőjelöltje voltam, állandó érintkezést tartottam fenn a magyarsággal. Több ízben letartóztattak az oláhok, 1939. évben részt vettem az erdélyi önvédelmi szervezetben, melynek munkája lepleztetve hadbíróság elé kerültem, 10 hétig katonai börtönben tartottak, majd áttettek a határon és 10 hónapig Budapesten éltem, csak a honvédekkel jöhettek vissza elhagyott egyházközségembe...”

Peleskey Sándor börvelyi (szatmár vármegyei) lelkész Visken kezdett szolgálni még 1913-ban. A háború után Visken a bolsevista forradalmat közel egy évig román, azután cseh megszállás követte. Aktív politikai munkát végzett, a kárpátaljai országgrész (Ruszinszkó) magyar párti országos alelnöke volt, egységben tartotta a magyarságot, kihívta a csehek haragját, és a politikai rafináltság hol durva, hol finom eszközeivel őt esztendeig meghurcolták, míg végül is a Csehszlovák Köztársaság területéről kiutasították mint cseh állampolgárság nélküli, nemkívánatos személyt, mégpedig születése helyére, a szatmári Ombódra, amely román területre esett. 1927. április 12-én adták át a cseh csendőrök a halmi román határőrsegnek. Széles körű egyházi munkát, tudományos tevékenységet is folytatott (például megírta a viski egyházközség történetét). Legtöbbet a gyülekezete lelki és anyagi ügyeiért dolgozott. 1927-ben Szatmárhegyre, Szatmár város harmadik gyülekezetébe került. Romániában már nem politizált, mégis üldözték, felségsértés, államellenes izgatás, irredenta propaganda miatt börtönbüntetésre ítélték.

„Hét évig folyt ez a per, de Isten mégis megszabadított a bebörtönzéstől. Az ellenem való oláh hajszá gócpontja Szatmárhegy volt. Ezért, de meg a jobb megélhetésért is onnan eljöttem, atyai nagyatyám parókiájába, Börvelybe.”

Végül hadd idézzem fel Sass Kálmán érmihályfalvi lelkész önéletírását. Máramarosszigeten, a református főgimnáziumban kezdte középiskolai tanulmányait, egy év múlva a közéleti nehézségei miatt édesanyja a Nyírbátori Minorita Klostrom

iskolájába vitte, majd a trianoni határ meghúzása után visszakerült szűkebb hazájába. A középiskolát Nagykárolyban fejezte be, előbb a piarista gimnáziumban, majd annak megszűntetése után a Vasile Lukaciu állami gimnáziumban. Teológiát Kolozsváron tanult, később kikerült a bázeli egyetemre, ahol két esztendőt töltött. A nyári időben Németországban, Svájcban segédlelkészkedett, és mint utazó titkár kereste kenyerét. A magyar diákok számára két stipendiumot létesített a Welti családon keresztül. A nagyváradi püspök rendelkezésére visszakerült Svájcból, és a püspök káplánja lett. Az ér-mihályfalvai gyülekezet hívta meg lelkipásztorának 1936 augusztusában.

„A románok főképen külföldi kapcsolataim miatt állandóan őrizet alatt tartottak. Gyakran nem hagyhattam el szolgálati helyemet. Alaptalan rágalmak folytán a románok gyakran állítottak törvénytörés elé, ahonnan csak a bírák megvesztegetésével tudtam szabadságomat megmenteni és a büntetést elkerülni.”

Végül 1939 októberében több száz társával együtt elfogták, börtönbe vetették, s a leglehetetlenebb módon kínozták, végül Magyarországra száműzték. Itt töltött kilenc hónapot a miniszterelnökség erdélyi osztályán. A bécsi döntés után újra visszakerült elhagyott gyülekezetébe.

A több százra tehető, hosszabb-rövidebb, néha csak vázlatos önéletírás közül hetvenháromat a minap jelentetett meg nyomtatásban, kiadványsorozata részeként a Tiszántúli Református Egyházkerület Levéltára *Itt viharzott át felettünk...* címmel. A kiadvány két kötetből áll, második kötete Csernák Béla (Szőlősgyula, 1875 – Nagyvárad, 1967), volt királyhágómelléki püspök naplóját, önéletírását tartalmazza (*Életemből. Emberi gyarlóságokkal Isten szolgálatában*). Mindannyiuk életútja azt példázza, hogy legfőbb kötelességüknek tartották: megmaradni kisebbségiként magyarnak, reformátusnak.

IRODALOM

KATHONA LÁSZLÓ: Emlékezés a beretkei református árvaházra. *Gömörország*. (II. évf.) 2001. 2. sz.
KEMÉNY KATALIN: *Erdélyi emlékirók*. In GYÖRGY LAJOS (szerk.): *Erdélyi Múzeum*. Kolozsvár, 1932.

